

OD REDAKCJI

1.

Piąta Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Żydzi Wschodniej Polski” była przedsięwzięciem skupionym wokół tematu *Judaizmu środkowo- i wschodnioeuropejskiego*. Jak zawsze, towarzyszyło nam przekonanie, że każde naukowe podjęcie tej problematyki powinno mieć charakter interdyscyplinarny, stąd udział w Konferencji historyków, literaturo- i kulturoznawców z takich ośrodków krajowych, jak Kraków, Częstochowa, Gdańsk, Słupsk, Warszawa, Olsztyn, Katowice, ale także badaczy z Rosji (Moskwa), Ukrainy (Iwano-Frankivsk), Stanów Zjednoczonych (Houston), Turcji (Stambuł). Konferencja miała też swego Patrona – w roku 2016 był nim znakomity białostocki rabin, propagator idei syjonizmu – Samuel Mohilewer (1824–1898). Sesja obradowała w dniach 20-21 czerwca 2016 roku w, jak zawsze, gościnnym gmachu Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego (już w nowym budynku przy ul. M. Skłodowskiej-Curie 14A). Tradycyjnie już uczestnicy sesji naukowej brali udział w wydarzeniach artystycznych IX Festiwalu Kultury Żydowskie „Zachor – Kolor i Dźwięk, organizowanego przez działaczki Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska – Izrael: panią Prezes Lucy Lisowską oraz dr Barbarę Olech.

V Konferencja poświęcona została dziejom i literackim obrazom judaizmu w Europie Środkowo-Wschodniej. Jej uczestnicy analizowali następujące zagadnienia:

- Judaizm na wschodnich terenach Rzeczypospolitej, w Europie Środkowej i Wschodniej.
- Wybitni przedstawiciele religii żydowskiej, ich losy, biografie, dokonania.
- Literackie i artystyczne portrety judaizmu, Żydów, synagogi, życia religijnego.
- Zerwania z judaizmem i powroty do niego jako element biografii Żydów europejskich.
- Literatura i sztuka religijna Żydów; architektura.
- Wyobrażenia o świecie Żydów wschodnioeuropejskich – wyobrażenia świata o Żydach.
- Język a religia – na przykładzie judaizmu.
- Judaizm a inne religie, narodowości, tożsamości w Europie Wschodniej.

- Historia a losy wyznawców judaizmu.
- Ruchy, sekty, grupy w historycznym rozwoju judaizmu środkowo- i wschodnioeuropejskiego.

Prezentowana książka przynosi niemal wszystkie artykuły, studia i szkice, które wygłoszono w czasie obrad¹. Na początku tomu przedstawiamy obszerniej sylwetkę rabina Mohilewera, o którego życiu i dokonaniach pisze dr Grażyna Dawidowicz. Pragniemy również nawiązać do I konferencji z cyklu „Żydzi wschodniej Polski”, stąd idea opublikowania zapisu panelu, jaki 18 września 2012 roku odbył się w Pijalni Czekolady „Wedel”. Tom uzupełnia – podobnie jak to było w tomie pierwszym z 2013 roku – relacja zdjęciowa z obrad².

Warto, jak sądzimy, wspomnieć atmosferę spotkania naukowego w 2016 roku – atmosferę dyskusji, a nawet sporu, który nigdy jednak nie przekraczał pewnych ram. Szczególny wkład w ożywianie dyskusji mieli w czasie tej sesji nasi zagraniczni Goście: prof. Alan Duben, nowojorczyk, korzeniami związany z Tykocinem, pracujący w Stambule; pani dr Wiktoria Moczalowa, znakomicie w Polsce znana polonistka z Instytutu Słowianoznawstwa RAN, ale także działaczka rosyjskich organizacji żydowskich; pani dr Olga Ciwkaacz, czuwająca w Stanisławowie (Iwano-Frankivsk) nad polskim dziedzictwem, pamięcią o kraju lat dziecińczych tak cenionego w Białymstoku Franciszka Karpińskiego; dr Jolanta Wróbel-Best, mieszkająca i pracująca naukowo w Teksasie, związana silnie z Białymstokiem i Krakowem. Nie zabrakło wśród referentów stałych współpracowników projektu badań nad Żydami wschodniej Polski: dr hab. Dariusza K. Sikorskiego, prof. UG (Gdańsk), dr hab. Daniela Kalinowskiego, prof. AP (Słupsk), pani prof. Lucyny Aleksandrowicz-Pędich (SWPS, Warszawa), dr Anny Jeziorkowskiej-Polakowskiej (KUL, Lublin), dr hab. Andrzeja Kluczyńskiego, prof. ChAT (Warszawa), dr hab. Marka Rutkowskiego (Białystok).

Chciałbym wyrazić szczególną wdzięczność osobom, które wsparły nas organizacyjnie: pani Dyrektor Jolancie Gadek z Książnicy Podlaskiej i Kierownikowi Działu Naukowego tej instytucji kultury, panu dr Łukaszowi Za-

¹ Do tomu nie weszły następujące teksty, wygłoszone na sesji: dr hab. Andrzej Kluczyński, prof. ChAT (Warszawa), *Początki eschatologii a koncepcja powrotu diaspory do Ziemi Obiecanej*; dr hab. Anna Wydrycka, prof. UwB (Białystok), *Pedagogiczna i asymilatorska działalność Jakuba Elsenberga*; dr Jan Miklas-Frankowski (UG, Gdańsk), *Polscy Żydzi trzeciego pokolenia. Wokół książek „Powrót Żyda” K. Reszke i „My, Żydzi z Polski” I. Wiszniewskiej*; dr Jolanta Wróbel-Best (Houston, USA), *W cieniu tryumfalnego Łuku Tytusa. Motywy judejskie i biblijne w wierszu „Na melodie hebrajskie” Aleksandra Wata*. Teksty te nie zostały nadesłane do Redakcji.

² Autorem zdjęć wykonywanych na wszystkich Konferencjach w latach 2012–2017 jest niezawodny Mirosław Szut, wspierany przez Ryszarda Z. Wiśniewskiego, Barbarę Olech i Michała Siedleckiego. Zob. *Aneks fotograficzny* do niniejszego tomu.

bielskiemu, a także znakomitej grupie Doktorantów Uniwersytetu w Białymstoku, których imiona zapisuje skład Komitetu Organizacyjnego³. Tradycyjnie już w naszej pamięci zostaną wydarzenia Festiwalu „Zachor”, takie jak: wręczeniu Medalu Sprawiedliwy wśród Narodów Świata, koncert artystów Teatru Żydowskiego z Warszawy czy kolejny już występ izraelskiego zespołu rockowego Dolly’s Circus. Z perspektywy lat można powiedzieć, iż pomysł łączenia dwóch zarazem powiązanych ze sobą i niezależnych wydarzeń, jakimi są Konferencja i Festiwal, okazał się bardzo udany, podobnie zresztą jak idea tematycznych, niewielkich, specjalistycznych sesji naukowych, z których już szósta w 2017 roku poświęcona będzie *Żydom białostockim: od początków do 1939 roku. Kontekstowi środkowoeuropejskiemu*. Patronem Konferencji jest tym razem pisarka rodem z Białegostoku, Felicja Raszkin-Nowak (1924–2015)⁴.

2.

Pięćciolecie projektu „Żydzi wschodniej Polski” skłania do podsumowań. Od momentu pojawienie się idei Konferencji w 2011 roku minęło ponad sześć lat. Lat pracowitych.

Pomysł organizowania w Białymstoku cyklicznych konferencji naukowych, które odbywałyby się w tym samym czasie, co Festiwal Kultury Żydowskiej „Zachor – Kolor i Dźwięk”⁵, organizowany od 2008 roku, zrodził

³ W skład Komitetu Organizacyjnego w 2016 roku wchodzili:

- Jarosław Ławski – Przewodniczący (Uniwersytet w Białymstoku)
- Lucy Lisowska – Wiceprzewodnicząca (CEO Polska – Izrael)
- Jolanta Gadek – Książnica Podlaska im. Ł. Górnickiego w Białymstoku
- Łukasz Zabielski – Książnica Podlaska im. Ł. Górnickiego w Białymstoku – Sekretarz Konferencji
- Grażyna Dawidowicz – VIII LO im. Króla Kazimierza Wielkiego w Białymstoku
- Grzegorz Czerwiński – Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód”
- Barbara Olech – Wydział Filologiczny Uniwersytet w Białymstoku
- Anna Janicka – Wydział Filologiczny Uniwersytet w Białymstoku
- Monika Jurkowska – Wydział Filologiczny Uniwersytet w Białymstoku
- Daniel Znamierowski – Książnica Podlaska im. Ł. Górnickiego w Białymstoku
- Michał Siedlecki – Książnica Podlaska im. Ł. Górnickiego w Białymstoku
- Ewelina Feldman-Kotodziejuk – Wydział Filologiczny UwB
- Magdalena Majewska – Wydział Filologiczny UwB
- Magdalena Łapińska – Wydział Filologiczny UwB
- Joanna Wildowicz – Wydział Filologiczny UwB
- Danuta Niebrzydowska – Wydział Filologiczny UwB
- Wojciech Cymbalisty – Wydział Filologiczny UwB.

⁴ Zob. F. Raszkin-Nowak, *Moja gwiazda*, Białystok 1991, ss. 203.

⁵ Festiwal nieprzerwanie od 2008 roku organizują Lucy Lisowska, prezes Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska – Izrael i przedstawicielka Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Bia-

się w 2011 roku w rozmowach dr Barbary Olech oraz prezes Lucy Lisowskiej z Jarosławem Ławskim. Ten ostatni zaproponował formułę „Żydzi wschodniej Polski” i postanowił włączyć do organizacji konferencji Zakład Badań Interdyscyplinarnych i Porównawczych „Wschód – Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku. Powstało środowisko, które przez pięć lat organizowało co roku konferencje z tego cyklu. Tworzyły je: Katedra Badań Filologicznych „Wschód – Zachód” Uniwersytetu w Białymstoku, Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska – Izrael oraz Książnica Podlaska im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku. W różnych okresach angażowały się w organizację sesji: Stowarzyszenie Naukowe „Oikoumene”, Wydział Filologiczny UwB, Galeria im. Słędzińskich w Białymstoku.

Organizatorzy otrzymywali stałe wsparcie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podlaskiego, Prezydenta Miasta Białegostoku, Ambasady Państwa Izrael, Ambasady Stanów Zjednoczonych. Odbłyło się V Konferencja, których owocem jest też V-tomowa seria publikacji wydanych wspólnie przez KBF „Wschód – Zachód” i Książnicę Podlaską w Naukowej Serii Wydawniczej „Colloquia Orientalia Bialostocensia”.

– I Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Żydzi wschodniej Polski. Kultura – tradycja – piśmiennictwo”, Białystok 19 czerwca 2012 roku.

Tom: *Żydzi wschodniej Polski*, Seria I, *Świadectwa i interpretacje*, red. Barbara Olech, Jarosław Ławski, Białystok 2013, ss. 531. Recenzent: prof. Alina Kowalczykowa (IBL PAN).

– Edycja II: *W blasku i w cieniu historii*, Białystok 17-18 czerwca 2013 roku.

Tom: *Żydzi wschodniej Polski*, Seria II: *W blasku i cieniu historii*, red. Jarosław Ławski i Barbara Olech, Białystok 2014, ss. 687. Recenzent: prof. Sławomir Buryła (UWM, Olsztyn).

– Edycja III: *Kobieta żydowska*, Białystok 13-14 czerwca 2014 roku.

Tom: *Żydzi wschodniej Polski*, Seria III: *Kobieta żydowska*, red. Anna Janicka, Jarosław Ławski, Barbara Olech, Białystok 2015, ss. 610. Recenzent: prof. Grażyna Borkowska (IBL PAN).

– Edycja IV: *Uczeni żydowscy*, Białystok 15-16 czerwca 2015 roku.

Tom: *Żydzi wschodniej Polski*, Seria IV: *Uczeni żydowscy*, red. Grzegorz Czewiński i Jarosław Ławski, Białystok 2016, ss. 405. Recenzent prof. Rościsław Radyszewski (Katedra Polonistyki Narodowego Uniwersytetu im. T. Szewczenki w Kijowie, Ukraina).

– Edycja V: *Judaizm środkowo- i wschodnioeuropejski*, Białystok 20-21 czerwca 2016 roku.

ymstoku i na Podlasiu oraz dr Barbara Olech z Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku.

Tom: *Żydzi wschodniej Polski*, Seria V: *W kręgu judaizmu*, red. Jarosław Ławski, Iwona E. Rusek, Białystok 2017. Recenzent: dr hab. Maciej Tramer, prof. UŚ (Katowice).

Konferencje – ściśle połączone z Festiwałem Kultury Żydowskiej „Zachor – Kolor i Dźwięk”, odbywającym się w tym samym czasie, były wydarzeniami nie tylko naukowymi, ale i kulturalno-towarzyskimi, na co wpływ miały także znakomite koncerty festiwalowe takich osobistości, jak David Krakauer (2012), Yale Strom i Peter Stan, kantor Jacob Dvilianski (2013), Yaron Gershovsky (2014), kantor Zeev Shulman, Beata Czarnecka (2015), artyści Teatru Żydowskiego w Warszawie (2016).

Każda z Konferencji miała związanego z Białymstokiem Patrona:

- Edycja I: dr Józef Chazanowicz (1844–1914) – lekarz, bibliofil.
- Edycja II: dr Dora Kacnelson (1921–2003) – literaturoznawca.
- Edycja III: Chasia Bornstein-Bielicka (1921–2012) – bojowniczką, pisarką.
- Edycja IV: Leo Wiener (1862–1939) – pierwszy tytułarny profesor sławistyki w USA.
- Edycja V: Samuel Mohilewer (1824–1898) – rabin, promotor idei syjonizmu, naczelny rabin Białegostoku.

Chcielibyśmy w tym miejscu szczególnie podziękować osobom, które przed pięć laty weszły do Komitetu Naukowego Projektu Badawczego i Cyklu Konferencji „Żydzi wschodniej Polski”, wspierając nasze działania radą, recenzją, uczestnictwem w obradach. Komitet ów w 2012 roku tworzyli:

- prof. Grażyna Borkowska – Instytut Badań Literackich PAN,
- prof. Sławomir Buryła – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski,
- dr Helena Datner – Żydowski Instytut Historyczny,
- prof. Alicja Kisielewska – Uniwersytet w Białymstoku,
- prof. Jerzy Kopania – Wyższa Szkoła Administracji Publicznej,
- prof. Jacek Leociak – Instytut Badań Literackich PAN,
- pani Lucy Lisowska – Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska – Izrael,
- pan Ryszard Löw – Tel-Aviv, Izrael,
- prof. Jarosław Ławski – Uniwersytet w Białymstoku,
- dr Barbara Olech – Uniwersytet w Białymstoku,
- prof. Krzysztof Rutkowski – Uniwersytet Warszawski,
- dr Dariusz Konrad Sikorski – Akademia Pomorska w Słupsku.

W roku 2016 zasilali jego skład: dr Anna Frajlich (Nowy Jork, USA), prof. Halina Krukowska (Białystok, UwB), i dr Jolanta Wróbel-Best (Houston, USA).

Trzeba wyraźnie podkreślić, iż kontynuowanie przez pięć lat badań nad jednym tematem – dość specjalistycznym, interdyscyplinarnym – wymaga

stałego wsparcia organizacyjnego i finansowego, które w tym przypadku zapewнили: Centrum Edukacji Obywatelskiej Polska – Izrael, Uniwersytet w Białymstoku, Książnica Podlaska im. Ł. Górnickiego, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Prezydent Miasta Białegostoku oraz Ambasady Izraela i Stanów Zjednoczonych w Polsce.

Konferencji w obecnym kształcie nie byłoby bez osobistego zaangażowania Dyr. Jan Leończuka z Książnicy Podlaskiej i Jego następczyni Dyr. Jolanty Gadek, bez wsparcia Dziekana Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku, prof. Bogusława Nowowiejskiego.

Nieoceniony wkład wniosły organizatorki Festiwalu „Zachor” – Prezes Lucy Lisowska i dr Barbara Olech.

Konferencje miały też swoje wydarzenia, które zostały na trwałe zapamiętane. W 2012 roku takim wydarzeniem był panel w Pijalni Czekolady „Wedel” zatytułowany „Żydzi wschodniej Polski. Przeszłość, współczesność, perspektywy badań” z udziałem między innymi prof. Jacka Leociaka, prof. Bogdana Burdzieja, prof. Sławomira Buryły, a także udział w inauguracji Konferencji ks. Abpa Metropolity Białostockiego prof. Edwarda Ozorowskiego. Doskonale zapamiętano wystąpienie Naczelnego Rabina Polski Michaela Schudricha (19 VI: *The Jewish Approach to God*). W 2013 roku odbył się z kolei „Wieczór wspomnień o Dorze Kacnelson” w Muzeum Historycznym w Białymstoku (ul. Warszawska 37), w czasie którego wspominali Uczoną prof. Wiktoria Śliwowska i prof. Elżbieta Feliksiak (dziś już nieżyjąca). W 2014 roku w Galerii „Telimena” (ul. Legionowa 2) odbył się „Wieczór wspomnień o Chasi Bielickiej” z udziałem Lucy Lisowskiej, Barbary Olech i Grażyny Dawidowicz. W roku 2015 w czasie Konferencji wręczono tytuł Profesora Seniora prof. Halinie Krukowskiej, zaś w roku 2016 istotnym wydarzeniem była wizyta pana Tomasza Krakowskiego, reprezentującego Naczelnego Rabina Polski Michaela Schudricha.

Ważną, a rzekłbym nawet: fundamentalną, rolę w naszych pracach odegrał pan Ryszard Löw z Tel Awiwu, inspirujący nas swymi pomysłami, zasiłający tomy pracami o zapomnianych postaciach polsko-żydowskiej historii, autor wydanej w Białymstoku monografii *Literackie podsumowania polsko-hebrajskie i polsko-izraelskie* (2014)⁶. Panu Ryszardowi próbowaliśmy odwdziżyć się, choć skromnie, przyznając Medal „Zasłużony dla Uniwersytetu w Białymstoku”, ale raz jeszcze chcielibyśmy, licząc na dalsze wsparcie, rzec szczerze: dziękujemy.

⁶ Ryszard Löw wzbogacał swymi tekstami kolejne tomy serii. Por. R. Löw, *Rzecz o Berku Neumanie – drukarzu wileńskim*, w: *Żydzi wschodniej Polski*, Seria I: *Świadczenia i interpretacje*, red. B. Olech, J. Ławski, Białystok 2013, s. 283-293.

Na sakramentalne pytanie: czy warto było uruchamiać ten projekt, odpowiemy zdecydowanie i jednoznacznie: warto! Co pięć tomów studiów o Żydach wschodniej Polski i Europie to zaświadcza.

3.

Podsumowania skłaniają z kolei do refleksji nad przyszłością projektu. Zachęteni głosami badaczy, postanowiliśmy od VI edycji naszej Konferencji rozpocząć nowy cykl badawczy. Wciąż pozostając w szerokiej ramie tematyckiej, którą wyraża formuła „Żydzi wschodniej Polski”, pragnęlibyśmy zainaugurować kolejny pięcioletni plan konferencji i badań organizowanych pod hasłem: „Żydzi Europy Środkowej i Wschodniej”. Znacznie poszerza on zakres przestrzeni historycznej i geograficznej, którą badaniem można by objąć. Zwracano bowiem nieraz uwagę, iż wprawdzie badania kultury i dziejów Żydów z polskiego wschodu wkraczają w sposób naturalny na szersze obszary, lecz jednocześnie formuła cyklu zawęża i porządkuje jasno zakres tematu.

Chcemy więc w kolejnych odsłonach projektu, jeśli będzie to nam dane, przypatrzeć się dziejom Żydów białostockich w ich związkach ze środowiskami żydowskimi Europy Środkowej i Wschodniej (temat dzielimy na dwie części: pierwsza obejmie dzieje Żydów podlaskich do 1939 roku, druga Holocaustu i życie wspólnot po 1945 roku). Ale mamy też zamiar zająć się kulturą, historią i życiem społecznym Żydów z Odessy, Lwowa, Kijowa, Moskwy, Petersburga, Wilna... W istotny sposób ujęcie to korespondowałoby również badaniami prowadzonymi na zachodzie Europy⁷.

Jarosław Ławski, Iwona E. Rusek

⁷ Zob. P. Herlihy, *Odessa. A History 1794–1914*, Cambridge Mass. 1986; Ch. King, *Odessa. Geniusz i śmierć w mieście snów*, przeł. H. Pustuła-Lewicka, Czarne 2016.